

KARI ÇOR TEGIN YAZITI İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME*

Mihriban AYDIN**

Öz: 2012 yılının son günlerinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Xi'an (西安) kentinde Eski Türkçe ve Tang Hanedanlığı dönemi Çincesiyle yazılmış bir mezar taşı bulunmuştur. Yazıt bulunduğundan sonra Xi'an kentindeki Datang xishi (大唐西市) Müzesine nakledilmiştir. Çince ve Eski Türkçe metin, birbirinin çevirisi değildir. Yazıtın Eski Türkçe bölümü, on yedi satırlık bir metin içermektedir. Yazıt hakkındaki ilk bilimsel toplantı, 07 Nisan 2013 tarihinde Pekin Üniversitesi'nde (北京大学) yapılmış olup yazıtın hem Çincesi hem de Eski Türkçesi ile ilgili metin neşirleri, 2013 yılı içerisinde başlamıştır. Bu makale, ilk yayınlardan bugüne kadar yapılan çalışmaların genel bir değerlendirmesini içermektedir. İlk bölümde Eski Türkçe metnin neşirlerine, ikinci bölümde ise yazıt hakkında yapılan çalışmalara değinilmiştir. Değerlendirme bölümünde ise Eski Türkçe metindeki farklı okumalar değerlendirilmiştir; yazıtın Çince metninde farklı okuma ve anlamlandırma bulunmadığı için üzerinde durulmamıştır. Yakın zamanda bulunan bu yazıtın, Uygur Kağanlığı'nın orta dönemlerinde gelişen olaylar hakkında önemli bilgiler verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, Eski Türk Yazıtları, Uygurlar, Uygur Kağanlığı, Karı Çor Tegin.

An Evaluation of the Studies on the Qarı Çor Tegin Inscription

Abstract: In the last days of 2012, a tombstone written in Old Turkic and Tang Dynasty Chinese was found in the Xi'an (西安) city of China, preserved in the Datang xishi (大唐西市) Museum in Xi'an. A cursory examination showed that the Chinese text is not a translation of the Old Turkic text. There are seventeen lines of text in the Old Turkic part of the inscription. The inscription was first studied at a meeting held at Peking University (北京大学) on 07 April 2013. This article primarily evaluates the studies carried out from the first publications to date. The first part is dedicated to the publications of the Old Turkic text whereas the second part focuses on the inscription itself. As the inscription in Chinese do not entail variation in reading and interpreting, the evaluation section concentrates on the different readings of the Old Turkic text. As a conclusion, it seems that this recently found inscription provides important information about the events that took place in the middle periods of the Uyghur Khanate.

Keywords: Old Turkic, Old Turkic Inscriptions, The Uyghurs, Uyghur Khanate, Qarı Çor Tegin Inscription.

---

* Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 15.10.2023 - 22.11.2023

** Dr.Öğr.Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, İzmir, Türkiye. E-posta: mihriban.aydin@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0053-7214.

Giriş

1893 yılında V. Thomsen tarafından Türk runik yazı sisteminin çözülmesinden bugüne kadar eski Türk yazıtları üzerinde birçok çalışma yapıldı. Bu çalışmalar, yeni bulunan yazıtların neşri, farklı okuma ve anlamlandırmalar ile yazıtlardaki söz varlığı hakkındadır. Türk runik harfli yazıtların bulunduğu coğrafyalarda yeni yazıtların bulunması, yayınların son yıllarda artmasına neden olmuştur.

2012 yılının sonlarında bulunan Karı Çor Tegin Yazıtı, ilk yayımlandığı 2013 yılından bugüne kadar çok sayıda araştırmaya konu oldu. Bu yayınların bir bölümü, yazıtın özellikle Eski Türkçe bölümünün yeni okuma ve anlamlandırması hakkında; bir bölümü ise yazıttaki sözcükler ve özellikle Karı Çor Tegin'in soy kütüğü ile ilgilidir. Yazıtta adı geçen kişi adlarıyla ilgili çalışmaların sayısının çok oluşu, Karı Çor Tegin'in Uygurların Yağlakar Hanedanı'na mensup ve Moyan Çor Kağan'ın torunu olmasına bağlanabilir. Dolayısıyla kişi adları, Yağlakar Hanedanı'nın kağanlık ailesi hakkında yeni bilgilere ulaşmaya neden olacak kadar değerlidir.

Bu çalışmada; Karı Çor Tegin Yazıtı'nın fizikî özellikleri ile içeriği hakkında bilgi verildikten sonra hem Tang Hanedanlığı dönemi Çincesiyle yazılmış metin hem de Türk runik harfleriyle yazılmış Eski Türkçe bölümü hakkında yapılmış çalışmalardan bahisle Eski Türkçe bölümünün okuma ve anlamlandırmalarına değinilmiş; makalenin son bölümünde ise bu okuma ve anlamlandırmaların Eski Türkçenin söz varlığına yaptığı katkılardan söz edilmiştir. Yazıt üzerindeki çalışmalar, Eski Türkçe bölümünü yayımlayanlar ile yazıttan ve yazıtın söz varlığından söz eden çalışmalar olarak iki başlıkta incelenmiştir. Makalenin temel hedeflerinden biri, yazıtın bulunuşundan bu yana geçen on yıl içerisinde okuma ve anlamlandırmaların geldiği nokta ve özellikle başta Çin olmak üzere Uzak Doğu ülkelerinde yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermektir.

1. Karı Çor Tegin Yazıtı

Bir kapak ve bir de metinlerin bulunduğu taş olmak üzere iki parçadan oluşan mezar taşının her ikisi de 40x40 cm. ölçülerinde olup 2012 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Shanxi eyaletinin yönetim merkezi Xi'an (西安, eski adıyla: Chang'an 長安)'ın Zhangduyuan (张杜原) adlı bölgesinde bulunur. Yazıtın sağ tarafında Tang dönemi Çincesiyle yazılmış Çince bir metin ile sol tarafında Türk runik alfabetiyle yazılmış on yedi satırlık Eski Türkçe bir metin yer almaktadır. Yazıt, Xi'an'daki Datang xishi (大唐西市) Müzesine nakledilmiş olup hâlen aynı müzededir.

Yazıtın bulunuşuyla ilgili toplantı, 07 Nisan 2013 tarihinde Pekin Üniversitesi'nde (北京大学中国古代史研究中心) yapılmıştır.

Görsel 1. Pekin Üniversitesi'nde yapılan toplantının afişi

Yazıtla ilgili ilk okuma ve anlamlandırma denemesi, yukarıda anılan toplantıda V. Rybatzki ile Wu Guosheng (吳國聖)'in birlikte hazırladıkları sunumdur. Yazıtın özellikle Eski Türkçe bölümünün okuma ve anlamlandırma denemeleri, 2013 yılının ortalarından itibaren yayımlanmaya başlamıştır.

Aşağıda yazıtın ilk neşirlerinden bugüne kadarki okuma ve anlamlandırmalar, herhangi bir müdahalede (yazımın düz veya eğik olması, kullanılan işaretler vs.) bulunmadan verilmiş; sayfa sayısının artmaması için satırlar alt alta verilmek yerine yan yana gösterilmiştir. Parantez içerisindeki sayılar, satır numarasını göstermektedir. Ayrıca aşağıdaki iki bölümde verilen çalışmalar, yayımlanma tarihine göre sıralanmış; aynı yıldaki çalışmaların hangisinin daha önce yayımlandığını bilmek mümkün olmadığı için soyadı alfabetiğine göre verilmiştir.

1.1. Karı Çor Tegin Yazıtı Hakkındaki Neşirler

Aşağıdaki bölümde, neşirlerin Eski Türkçe bölümü okuma ve anlamlandırması verilmiştir. Aynı neşirin ilk yayınından sonraki yayınlarındaki okuma ve anlamlandırmalar, eğer aynı ise, ilk yayınına gönderilmiştir.

* Alyılmaz, 2013a, ss. 443-446.

(1) bu k(i)m(i)ng (2) tis(e)r ·b(e)zg(e)k (3) Yağl(a)k(a)r·kañ (4) atı : ç(a)b(i)ş (5) tig(i)n : oğlı (6) kañ tutuk· (7) atışı: (8) böğü : bil(-) (9) ge : t(e)ngri· (10) kañ inisi (11) k(a)rı çor (12) tig(i)n şını (13) yöği : t(a)bğ(a)ç· (14) k(a)n·yöğl(a)dı· (15) l(a)ğzın ·yıl· (16) (a)ltı(n)ç· ayka· (17) yiti : yangıka

(1) 此墓（所葬的人）是誰 (2) 如果（你會問）（乃是）威赫的 (3) 葉羅葛汗（之氏族） (4) 他的名字 車毗尸 (5) 特勤之子 (6) 汗都督 (7) 之侄 (8) 牟羽毗 (9) 咖登利 (10) 汗之弟 (11) 葛啜 (12) 特勤之（墓） (13) 葬禮由唐朝 (14) 皇帝下詔所立 (15) 豬年 (16) 六月 (17) 七日

* Alyılmaz, 2013b, ss. 1-61.

Metnin transkripsiyonu için bk. (Alyılmaz, 2013a, s. 443-446).

(1) “*Bu (mezar) kimin(dir)? / Bu (mezarda yatan) kim(dir)?*” (2) *dese(niz): (Bu mezar): Titretici / korkutucu / heybetli* (3) *Yağlakar Han (boyundan / sülalesinden birine aittir).* (4) *(Onun) adı (ve şeceresi şöyledir): Çabış* (5) *Tigin'in oğlu;* (6) *Han Tutuk(un)* (7) *yeğeni* (8) *Böğü Bil-* (9) *-ge Tengri* (10) *Han(in) küçük kardeşi;* (11) *Karı Çor* (12) *Tigin. (Karı Çor Tigin'in) mezarı* (13) *(ve) yoğ / ölüm (töreni) Tabgaç / Çin* (14) *İmparatoru (tarafından) yapıldı* (15) *Domuz yılı(nın)* (16) *altıncı ayının* (17) *yedisinde.*

* Bai Yudong 白玉冬, 2013, ss. 45-52.

Yazıtın bulunuşu, fizikî özellikleri gibi ayrıntıdan sonra yazıtla ilgili okuma çalışmalarına kısaca değinilir; Eski Türkçe metnin transliterasyonu, transkripsiyonu ve Çince çevirisi verilir.

(1) *boyimîn* (2) *tisär . bāzgak* (3) *yaylaqar . qan* (4) *atī . çabiş* (5) *tigin . oyulu* (6) *qan . totoq* (7) *atışi:* (8) *bögü: bil* (9) *gā: täñri* (10) *qan inisi* (11) *qarı çor* (12) *tigin . şini* (13) *yoyi : tabyaç .* (14) *qan . yoyladı* (15) *lağzın . yıl .* (16) *altınç . ayqa* (17) *yiti: yanıqa*

01, 02 说起你的辈分，令人生畏。03~05 (你 有) 药罗葛汗 (族) 之名，(是) 车毗尸特勤之子，06、07 (是) 汗之都督的侄子，08~10 (是) 卜古毗伽天汗的弟弟。11~14 唐朝皇帝举办了葛啜王子的葬礼。15~17 于猪年 (乙亥年，即 795 年) 六月初七。

* Ölmez, 2013a, ss. 322-325.

Yazıt hakkındaki bilgilerden sonra Çince bölümün Türkiye Türkçesine çevirisi, ardından Türk runik harfli Eski Türkçe bölümü verilir.

1. *bo? m η 2. t?ser² b?gk?* 3. *yağlakar : kan* 4. *atı : çavış* 5. *tëgin : oğlı* 6. *kan : totok* 7. *atışı : 8. böğü : bil-* 9. *ge teñri* : 10. *kan : inisi* 11. *karı çor* 12. *tëgin : şını* 13. *yoyı : tavgaç* 14. *kan : yogladdı* 15. *lağzın : yıl* : 16. *altınç : ayka* : 17. *yëti : yanıka* :

1. Bu ... 2. ... Bögük (?) 3. Yağlakar Han, 4. adı (?) Çavış 5. Tegin oğlu 6. Han Totok 7. torunu 8. Böğü Bilge 9. efendimiz 10. hanın küçük erkek kardeşi 11. Karı Çor 12. şehzadenin mezarı, 13. cenaze törenini Çin 14. Hakanı düzenletti. 15. Domuz yılının 16. altıncı ayında 17. ayın ilk yedinci gününde (yapıldı).

* Rybatzki ve Wu, 2013, ss. 425-442.

V. Rybatzki ve Wu Guosheng, yazıt hakkındaki genel bilgilerden sonra her satırın fotoğrafını ayrı ayrı vererek okuma, Çince anlamlandırma ve sözcük notlarını her satırın altında gösterir. s. 437’de ilk 13 satır; 13. satırın geri kalanı ile 14. satır, s. 438’de; son üç satır ise s. 440’ta bulunmaktadır. Makalenin sonunda, yazıttaki damgayı gösteren fotoğraf ve İngilizce özet bulunur.

bolmiş (??) ⁱⁱXXXX . ⁱⁱⁱbügü ⁱⁱⁱyaŋlaqar . qan ^{iv}atı[sī?] : čavuš . ^vtegin . oylı ^{vi}qan . totuq ^{vii}atısı : ^{viii}bügü : ^{ix}bilgä : ^xtŋri ^xqa(n . inisi) ^{xi}qarı č(o)r ^{xii}tegin . ^{xiii}sini ^{xiii}yoyı ^{xiii}tabyač . ^{xiv}qan . ^{xv}yoyladı . ^{xv}layzın . ^{xvi}yil . ^{xvi}altinč . ^{xvii}ayqa . ^{xvii}yiti : ^{xvii}yaŋıqa (s. 437).

“XX XXX XXXX XXXX。藥羅葛汗的孫子/姪子（？）車毗尸特勤，車毗尸特勤
侄子 Qan totuq, Qan totuq 子孫/侄（？）牟羽毗伽登里汗，牟羽毗伽登里汗之弟葛
啜王子之墓（或）葬禮/守靈儀式 (s. 437).

中國皇帝舉行了葬禮 (s. 438).

“(於) 亥年、六月之上旬/初旬 (一個月開始的前十天) 的第七 [日]” (s. 440).

* Zhang Tieshan 张铁山, 2013a, ss. 147-153.

Zhang’ın 21-22 Eylül 2013 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin İç Moğolistan eyaletinin Xilinhot kentinde yapılan “Uluslararası İç Avrasya’nın Tarihi ve Kültürü Sempozyumu”na sunduğu Karı Çor Tegin ile ilgili ilk yayımıdır. Buradaki okuma ve anlamlandırma önerisi için bk. (Zhang, 2013b).

* Zhang Tieshan 张铁山, 2013b, ss. 75-77.

Makalede yazıtın Çince bölümü, ardından Eski Türkçe bölümünün transliterasyonu, transkripsiyonu ve Çince çevirisinden sonra son bölümde Uygur kağanlarının Eski Türkçe ad ve ünvanları ile Çince karşılıkları bir tablo üzerinde gösterilir.

(1) *bu k(i)m(i)ŋ* (2) *tis(ä)r b(ä)zg(ä)k* (3) *y(a)yl(a)q(a)r . qan* (4) *atı č(a)b(i)š .* (5) *tig(i)n oylı* (6) *qan . tutuq* (7) *atısı .* (8) *bögü : bil-* (9) *gä t(ä)ŋri* (10) *qan inisi* (11) *q(a)rı čor* (12) *tig(i)n . sini* (13) *yoyı : t(a)by(a)č* (14) *q(a)n . yoyl(a)dı .* (15) *l(a)yzın . yil .* (16) *(a)lt(i)nč . ayqa .* (17) *yiti : y(a)ŋıqa .*

这是谁的 (墓葬) ? 得了疟疾的药罗葛汗之名门、车毗尸特勤之子、汗都督之侄、睿智聪明的天可汗(或译:牟羽毗伽登里可汗)之弟葛啜特勤之墓葬。唐朝可汗(皇帝)吊唁了。猪年六月七日。

* Zhang Tieshan 张铁山, 2013c, ss. 665-671.

(1) *bu sāmāk* (2) *tašī , bögü* (3) *yaŋlaqar qan* (4) *atı čabış* (5) *tigin oylı ,* (6) *qan tut(u)q* (7) *atısı ,* (8) *bögü bil-* (9) *gä t(ä)ŋri* (10) *qan inisi* (11) *qarı čor* (12) *tigin sini* (13) *yoyı . tabyač* (14) *qan . yoyladı .* (15) *layzın yil .* (16) *altinč ayqa* (17) *yiti : yaŋıqa* (s. 669).

“This tombstone, (is) the descendant of bögü yaylaqar qan, the son of çabış tigin, the nephew of qan tut(u)q, the younger brother of Bögü bilgä t(ä)ñri qan, tomb of the qarī çor tigin The qan (emperor) of the Tang dynasty celebrated the funeral feast. In pig’s year, in the 6th month on the 7th day]” (s. 669).

* Ariz ve Aydın, 2014a, ss. 65-79.

(1) *bo [är] miñ-* (2) *tisi bitigi* (3) *yaylaqar qan* (4) *altı çavış* (5) *tegin oylı* (6) *qan totoq* (7) *atısı* (8) *bögü bil* (9) *gä täñri* (10) *qan inisi?* (11) *qarı? çor* (12) *tegin sını* (13) *yoyı tawyač* (14) *qan yoyladdı (yoylatdı?)* (15) *layzın yıl* (16) *altınč ayqa* (17) *yeti yañıqa* (s. 70).

(1) بۇ، نەر منگ- (2) تنسی پوتوک- [دور]. (3) یاغلاقار خان (4) ئالتی چاۋوش (5) تېگن- [ننگ] ئوغلى، (6) خان توتوق- [ننگ] (7) جیینى، (8) بۆگۈ بىل- (9) گە تەگىرى (10) خان- [ننگ] ئىنسى (11) قارى چور (12) تېگن- [ننگ] قەبرىسى. (13) دەپنە مۇراسىمنى تاۋغاچ (14) خان قىلدۇردى. (15) توگگوز بىلى (16) ئالتىنچى ئاي- [ننگ] (17) يەتتىنچى كۈنى.

* Ariz ve Aydın, 2014b, ss. 265-272.

Okuma ve anlamlandırma için bk. (Ariz ve Aydın, 2014a, s. 70).

* Aydın ve Ariz, 2014, ss. 65-80.

Metnin transkripsiyonu için bk. (Ariz ve Aydın, 2014a, s. 70).

“bu, er mingtisi yazıtı(dır), Yaglakar han Altı Çavış Tegin’in oğlu, Kan Totok’un yeğeni, Bögü Bilge Tengri Kan’ın kardeşi, Karı Çor Tegin’in mezarı. Yoğ törenini Tang Hanedanlığı imparatoru yaptırdı. Domuz yılı, altıncı ayı, yedinci günü” (s. 68).

* Rybatzki ve Wu, 2014, ss. 115-128.

(1) XX XXX (2) XXXX XXXX (3) *yaylaqar qan* (4) *atı(si)? : çavuş* (5) *tegin oylı* (6) *qan totuq* (7) *atısı : (8) bögü : bil* (9) *gä : täñri* (10) *qan inisi* (11) *qarı çor* (12) *tegin sını* (13) *yoyı : tabyač* (14) *qan yoyladı* (15) *layzın yıl* (16) *altınč ayqa* (17) *yeti yañıqa*

“XX XXX XXXX XXXX. The tomb and wake of Qarī çor tegin, the younger brother of Bögü bilgä tñri qan, the grandson of Qan Totuq, the son of Čavuş tegin, the grandson of Yaylaqar qan. The Chinese emperor celebrated the funeral feast. The Year of the Pig, in the 6th month on the 7th day] of the first ten days of the month” [28th of June 795]

* Alyılmaz, 2015, ss. 275-342.

Yazıtın bulunuşu ve fizikî özelliklerine değinildikten sonra Türk runik harfli metnin transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı verilir. Kitap bölümünün geri kalanında ise okunan sözcüklerle ilgili yapı ve anlam bakımından değerlendirmelerde bulunulur. S. 340’tan itibaren yazıtın Çince bölümü, Luo Xin’in okuma ve anlamlandırması ile gösterilir.

Metnin transkripsiyonu için bk. (Alyılmaz, 2013a, ss. 443-446); Türkiye Türkçesine aktarımı için bk. (Alyılmaz, 2013b, s. 20).

* Karjaubay ve Kalban, 2015, ss. 35-47.

Yazıtın nerede ve ne zaman bulunduğu bilgilerinden sonra yazıtın ve kapak taşının ölçüleri, yazıtın bir fotoğrafı ve elle çizilmiş Türk runik harfli metni verilir. Transkripsiyon, Türkiye Türkçesine aktarım ve runik metnin fontlarla yazılmış biçimi, bir tabloda gösterilir ve metindeki bazı problemlili sözcüklere değinilir. Notların ardından yazıtın Çince bölümü ve sözcüklerle ilgili açıklamalar bulunur. Makalenin son bölümünde ise yazıtın tarihî ve siyasi önemi ile İngilizce ve Rusça özet yer alır.

(1) *bu amył* (2) *etser beŋgük* (3) *jaylaqar qan* (4) *ata, çabys* (5) *tigin oyly* (6) *qan tutuq* (7) *atysy*. (8) *bögü bil* - (9) *ge teŋri* (10) *qan inisi* (11) *Qary çor* (12) *tigin syny* (13) *joyy tabyaç* (14) *qan joylady*. (15) *layzyn jyl* (16) *altynçi ajqa* (17) *jeti janyqa* (s. 38).

(1) Bu sakın (canımı sakın) (2) eden ebediye (3) Yağlakar han (4) deden. Çabiş (5) tigin oğlu (6) han tutuk (7) akrabası. (8) Bögü bilge (9) Tengri (10) Han kardeşi (11) Karı Çor (12) prens kabirini, (13) cenaze törenini Tabgaç (14) han tertip etti. (15) Domuz yılı (16) altıncı ayın (17) yedi yenisi (s. 38).

* Moriyasu 森安孝夫, 2015a, ss. 1-39.

Makalede Uygur Kağanlığı, Uygurların Manihaizmi benimsemesi, Uygur kağanları konularının ardından yazıtın Çincesi verilir. Türk runik harfli bölümün transkripsiyonu ile çevirisi, bir tabloda gösterilir.

(1) *bu pimeng* (2) *tesär bäzgäk* 故 ? (3) *aylaqar qan* (4) *atı çavış* (5) *tegin oyli* (6) *qan totoq* (7) *atışı* (8) *bögü bil* (9) *gätäŋri* (10) *qan inisi* (11) *qarı çor* (12) *tegin sini* (13) *yoŋi tavyaç* (14) *qan yoyladı* (15) *layzin yıl* (16) *altınç ay-qa* (17) *yeti yanıqa*

1. (若說) 此碑銘, 2. (值得悼念的?) 3. 葉羅葛汗 4. 子孫 (即王族), 車鼻施 5. 王子 (tegin) 之子, 6. 汗都督 7. 之孫, 8. 牟羽賢明 9. 神聖 10. 汗之弟 (實為族弟之侄子) 11. 葛啜 12. 王子墳墓 (之碑銘)。 13. 他的葬禮, 唐朝 14. 皇帝置辦子。 15. 豬年 16. 於第六月 (即六月七日) 17. 於初七日

* Moriyasu 森安孝夫, 2015b, ss. 499-526.

Bai Yudong (白玉冬) tarafından Çinceye çevrilen bu makaledeki okuma ve anlamlandırmalar için makalenin Japonca aslına bk. (Moriyasu, 2015a, ss. 1-39).

* Mörön ve Ankhbayar, 2015, ss. 1-16.

Yazıt hakkındaki kısa bilgilerden sonra Çince ve ardından Eski Türkçe bölüm verilir. Makalenin son bölümlerinde ise Karı Çor Tegin'in kimliğinden ve Uygur Kağanlığı'nın orta dönemlerinde gelişen olaylardan söz edilir.

(1) *bu kimiñ* (2) *tisir bäzgäk* (3) *aylaqar qan* (4) *atı çabiş* (5) *tigin oyli* (6) *qan tutuq* (7) *atışı* (8) *bögü bil*- (9) *gä täŋri* (10) *qan inişi* (11) *qarı çor* (12) *tigin sini* (13) *yoŋi tabyaç* (14) *qan yoyladı* (15) *layzin yıl* (16) *altınç ayqa* (17) *yiti yanıqa* (s. 5).

энэ хэн бэ хэмээвээс Базгэк Яклагар хааны ач Чебиш
тегиний хөвгуун Хаан Тутугуйн ач хуу Бөгү Билгэ Тэнгэр
хааны дуу Харычор тегин. Бунхан, оршуулгыг Тангийн
хаан оршуулав. Гахай жилийн 6-р сарын 7-ны өдөр (s. 5).

* Hayashi, 2016, s. 209-214.

Makalede; Çince bölüm ve İngilizce çevirisinin ardından Türk runik harfli Eski Türkçe metnin transliterasyonu, transkripsiyonu ve İngilizce çevirisi verilir. Makalenin son bölümünde ise yazıtta adı geçen kimselerden hareketle Karı Çor'un soy kütüğü bulunmaktadır (s. 213).

(1) *bu kimii?* (2) *tisär bāzgāk* (3) *yaylaqar qan* (4) *atī çavuş* (5) *tigin oylī* (6) *qan totoq* (7) *atīsī* (8) *bögü bil* (9) *gā tāñri* (10) *qan inisi* (11) *qarī çor* (12) *tigin sinī* (13) *yoyī tavyaç* (14) *qan yoyladī* (15) *layzīn yıl* (16) *altinç ayqa* (17) *yiti yanñqa*

(1) Whose is this? (2) If (anyone) says, shivering (3) Yaylaqar Qan (4) grandson Çavuş (5) Tigin his son (6) Qan Totoq (7) his nephew (8) Bögü Bil (9) ge Tengri (10) Qan his younger brother (11) Qarī Çor (12) Tigin his tomb (13) his funeral feast China (14) Qan celebrated (15) the year of the Pig (16) in the sixth month (17) on the seventh day.

* Aydın, 2018a, s. 84.

Metnin transkripsiyonu için bk. (Ariz ve Aydın, 2014a, s. 70). Aydın'ın bu yayınında anlamlandırma bulunmamaktadır.

* Aydın, 2018b, ss. 268-275.

Kitabın “Karı Çor Tegin Yazıtı” başlıklı bölümünde (ss. 268-275) genel bilgilerden sonra yazıtın okuma ve anlamlandırması verilir; ardından yazıttaki problemlili sözcüklerden *miñtisi*, *karı*, *sın* ile Karı Çor'un soy kütüğü üzerinde durulur.

Metnin transkripsiyonu için bk. (Ariz ve Aydın, 2014a, s. 70); anlamlandırma için bk. (Aydın ve Ariz, 2014, s. 68).

* Karjaubay ve Kalban, 2018, ss. 418-433.

Karjaubay ve Kalban'ın 2015 yılında yayımlanan makalesi, Karjaubay'ın yayımlarından seçki olarak yayımlanan kitapta da Rusça ve Türkçe olarak yer alır. Makalenin Rusçası: ss. 206-227; Türkçesi: ss. 418-433. Transkripsiyon ve anlamlandırma için bk. (Karjaubay ve Kalban, 2015, ss. 35-47).

* Ölmez, 2018, ss. 200-207.

Yazıt, “Chang'an Yazıtı” adıyla ve iki türlü okuma ve anlamlandırma ile verilir: İlk okuma, “Eskimiş çalışmam” başlığı altında; asıl okuma ve anlamlandırma ise yazıtın satır fotoğraflarının sağında gösterilir. Problemlili sözcüklerle ilgili öteki okuma ve anlamlandırmalar, dipnotlarda verilir.

(1) *bo kimij* (2) *têser bezgek* (3) *yaglakar kan* (4) *atı çaviş* (5) *têgin oğlu* (6) *kan totok* (7) *atısı* (8) *bögü bil-* (9) *ge teŋri* (10) *kan inisi* (11) *karı çor* (12) *têgin sını* (13) *yogı tavgaç* (14) *kan yoglatdı* (15) *lagzın yıl* (16) *altınç ayka* (17) *yêti yaŋıka* (s. 204-205).

(1) Bu kimin (2) denecek olursa, illetli, (3) Yağlakar Han (4) torunu, Çavış (?) (5) Tegin oğlu (6) Han Totok (7) torunu (8) Bögü Bilge (9) efendimiz (10) hanın küçük erkek kardeşi (11) (12) şehzadenin mezarı, (13) cenaze töreni Çin (14) Hakanı tarafından düzenlendi. (15) Domuz yılının (16) altıncı ayında, (17) ayın ilk yedinci gününde (yapıldı). (s. 205-206)

* Alyılmaz, 2019, ss. 221-296.

Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Türk runik harfli yazıtların işlendiği kitap bölümünde Karı Çor Tegin Yazıtı'na da yer verilir. Yazıtın Eski Türkçe bölümünün transkripsiyonu için bk. (Alyılmaz, 2013a, ss. 443-446); Türkiye Türkçesine aktarımı için bk. (Alyılmaz, 2013b, s. 20).

* Bao Wensheng 包文胜, 2019, ss. 106-112.

Mezar taşı hakkında kısa bilgi ve Çince bölüm, ardından ise Eski Türkçe metin verilir.

1. bu kimij 2. tisir bāzgāk 3. yaŋlaqar qan 4. atı çabiş 5. tigin oyli 6. qan tutuq 7. atışı 8. bögü bil 9. gä tärri 10. qan inisi 11. qarı çor 12. tigin šini 13. yogı tabyaç 14. qan yogladı 15. laŋzın yıl 16. altınç ayqa 17. yiti yaŋıqa

1. 要说这是谁的 2. bāzgāk 3. 药罗 葛汗的 4. 孙子, 车毗尸 5. 特勤的儿子 6. 汗都督的 7. 侄子 8. 牟羽 毗 9. 伽 登里 10. 汗的弟弟 11. 葛 啜 12. 特勤的墓 13. 葬。由唐朝 14. 汗 (皇帝) 安葬了。 15. 猪年 16. 六月 17. 七日。(s. 107).

* Aydın, 2021a, ss. 204-210.

Yazıt hakkında genel bilgilerden sonra yazıttaki bazı problemlili sözcükler üzerinde durulur ve ardından Türk runik harfleriyle, ancak font ile yazılmış metni, transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı verilir. Bölümün sonunda ise yazıtın estampaj görüntüsü bulunur (s. 210).

Metnin transkripsiyonu için bk. (Ariz ve Aydın, 2014a, s. 70); Türkiye Türkçesine aktarımı için bk. (Aydın ve Ariz, 2014, s. 68).

* Aydın, 2021b.

Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi'nin projesi olarak internet üzerinde yayımlanan *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* adlı e-ansiklopedide "Karı Çor Tigin (Xi'an) Bitiği" başlıklı madde, E. Aydın tarafından yazılır. Yazıt hakkındaki kısa bilgilerden sonra üzerindeki çalışmalardan söz edilir. Ardından yazıtın Eski Türkçe bölümü verilir ve okuma ile anlamlandırmanın Aydın 2018a'dan alındığı belirtilir.

Metnin transkripsiyonu için bk. (Ariz ve Aydın, 2014a, s. 70); anlamlandırma için bk. (Aydın ve Ariz, 2014, s. 68).

* Moriyasu 森安孝夫, 2021, ss. 101-124.

Bai Yudong'un yedi dil ve tarih araştırmacısının on çalışmasını bir araya getirdiği kitapta Takao Moriyasu (森安孝夫)'nun 《漠北回鹘汗国葛啜王子墓志新研究》 başlıklı makalesi de bulunmaktadır (2021, ss. 101-124). Bu makalenin aslı, Japonca (Moriyasu 2015a) yayımlanmış olup aynı yıl, Bai Yudong tarafından Çinceye çevrilmiştir (Moriyasu, 2015b). Çince çeviri, Bai'nin bir araya getirdiği seçkide de bulunmaktadır. Önce yazıtın Çince, ss. 111-114 arasında ise Türk runik harfli bölümü verilir. Yaglakar Hanedanı ve Uygur tarihinden kısaca söz edildikten sonra ss. 122-124 arasında ise Karı Çor Tegin Yazıtı'nın önemi üzerinde durulur. Türk runik harfli metin için bk. (Moriyasu, 2015a, ss. 1-39).

* Aydın, 2022, ss. 119-120.

“Çin Halk Cumhuriyeti Yazıtlarından Örnekler” başlığı altında Karı Çor Tegin Yazıtı'nın fizikî özellikleri, kim adına, ne zaman yazdırıldığı, kaç satır olduğu gibi kısa bilgilerden sonra yazıtın font ile yazılmış Türk runik harfli metni, transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine anlamlandırması verilir (ss. 119-120).

Metnin transkripsiyonu için bk. (Ariz ve Aydın, 2014a, s. 70); Türkiye Türkçesine aktarımı için bk. (Aydın ve Ariz, 2014, s. 68).

* Alyılmaz, 2023a, ss. 185-195.

Kitap bölümünde yazıtın nerede bulunduğu, adlandırılması, yazıtın yazılış sebebi ve içeriği hakkındaki bilgilerden sonra yazıtın Eski Türkçe bölümünün transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı verilir. Transkripsiyon için bk. (Alyılmaz, 2013a, ss. 443-446); Türkiye Türkçesine aktarımı için bk. (Alyılmaz, 2013b, s. 20).

Makalede üzerinde durulan konu, 2. satırdaki *bezgek* sözcüğüdür. *bez-* 'titre-' fiili ile fiilden isim yapan /-GAK/ ekinden oluştuğu belirtilir ve sözcüğün başta Azerbaycan Türkçesi olmak üzere bazı Türk lehçelerinde bir kuş türünün adı olduğu öne sürülür. Bu kuşa Anadolu'da *mezgeldek* denildiği kanıtlarla gösterilir ve kuşun wikimedia'dan alınmış bir fotoğrafına yer verilir. Makalenin ikinci bölümü ise Uygur boy damgasını konu edinir ve bu damganın *bezgek* damgası olduğu belirtilir.

1.2. Karı Çor Tegin Yazıtı ile İlgili Çalışmalar

* Hayashi 林俊雄, 2013.

Hayashi, *Milletlerarası Eski Türk Yazıtları: Dil, Tarih ve Kültür Sempozyumu*'nda sunduğu, 2013 年西安発見廻鷗王子墓誌 “2013 nian xi'an fajian hui jiao wangzi muzhi” başlıklı bildirisinin yayımlanıp yayımlanmayacağını bilmediğini belirterek bu çalışmasını kendi kişisel sayfasına koymuş ancak sempozyum bildirilerinin yayımlandığı kitabın dışında başka bir yerde yayımlanıp yayımlanmadığı bilgisi, elde edilememiştir. Sempozyumun bildirileri daha sonra 2016 yılında *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*'in 61 (2) sayısında yayımlanmış olup Hayashi'nin İngilizce bildirisi, derginin 209-214 sayfaları arasında yer almıştır. Bk. (Hayashi, 2016, ss. 209-214).

* Hu Hong 胡鸿, 2013, ss. 490-492.

Yazıda Karı Çor Tegin'in defnedildiği yer olan Zhangduyuan'ın tarihî coğrafyası hakkında bilgiler verilir; bu yerin Tang Hanedanlığı'ndaki önemi ve aynı bölgede bulunan başka yazıtlardan kısaca söz edilir.

* Luo Xin 罗新, 2013a, s. 423-424.

Mezar taşı hakkında kısa bilgiden sonra Çince bölüm; yazının sonunda ise mezar taşı ile mezar taşı kapağının estampaj görüntüsü verilir.

* Luo Xin 罗新, 2013b, ss. 447-454.

Makalede yazıtın Çince bölümü verilerek hakkında ilk çalışma yapılmış olmaktadır. Çince bölümde geçen adlarla Eski Türkçe bölümdeki adlar hakkında da bilgi verilerek Karı Çor Tegin'in soy kütüğü üzerinde değerlendirmelerde bulunulur. Çince bölümden anlaşıldığına göre Karı Çor Tegin, Zhenyuan 10. yılının (794) Mayıs ayında Tang Hanedanlığı İmparatoru Dezong'un hizmetine girmiş; 7 Haziran 795'te, yirmi yaşında iken vefat etmiştir.

* Luo Xin 罗新, 2013c, s. 62-78.

Türkiye'de yayımlanan makalede önce yazıtın bulunuşuna değinilir; ardından Çince bölüm ve Türkçe çevirisi verilir. Karı Çor'un hangi kağanın torunu olduğu konusu üzerinde durulduktan sonra Karı Çor'un babası olduğu belirtilen Chepishi (车毗尸) (Eski Türkçe bölümde: *çabiş/çavış*)'nin kim olduğu sorununun tartışılır. Luo Xin'in ulaştığı en önemli sonuçlardan birisi, Chang'an'deki Yağlakar hanedanına mensup kişilerin sürgün edilmiş olduğudur.

* Ölmez, 2013b, ss. 88-89.

Eski Türkçe bölümdeki *atı* sözcüğünün ‘torun’ anlamında olduğu öne sürülür ve Çince bölümdeki ‘torun’ anlamlı *sun* (孫) ile karşılaştırılır. Ayrıca yazıtın Türkiye Türkçesine kısa bir aktarımı verilir.

* Wang Xiaofu 王小甫, 2013, ss. 455-460.

Yazıtın Eski Türkçe bölümünde Karı Çor Tegin’in babası olduğu bildirilen ve Çin kaynaklarında Chepishi (车毗尸) olarak kaydedilen kişinin kimliği ve Tang Hanedanlığı’na ne gibi hizmetlerde bulunduğu konusu üzerinde durulur.

* Wu Yugui 吴玉贵, 2013, ss. 461-476.

Uygur Kağanlığı’nın orta dönemlerinde meydana gelen büyük siyasi değişikliklerden söz edilerek Karı Çor Tegin mezar taşındaki Çince ve Eski Türkçe metin sayesinde konunun açıklığa kavuştuğundan söz edilir. Bu mezar taşının ve iki dildeki metnin Uygurlarla Tang Hanedanlığı ilişkilerinin iyi bir düzeyde olduğuna kanıt sayılabileceğine ve Yağlakar Hanedanlığı’nın son bulmasıyla yerine geçen yönetimler yüzünden Yağlakar ailesine mensup kişilerin Tang yönetimi ile daha iyi ilişkiler içerisinde olduğuna değinilir.

* Zhu Yuqi 朱玉麒, 2013, ss. 477-486.

Mezar taşının yazıtıyla ilgili Çin kaynaklarında bilgi bulunup bulunmadığı denetlenir ve bu tipte yazılmış başka mezar taşlarından örnekler verilir. Mezar taşı metnini kaleme alan kişinin Cui Shu 崔述 olduğu belirtilir ve bu kimsenin İmparator Tang Dezong (唐德宗) (780-804)’un başbakanı olarak görev yapan Cui Zao (崔造)’nun küçük kardeşi olduğu belirtilir.

* Li Zongjun 李宗俊, 2014, ss. 253-261.

Yazıtın ilk bulunduğu günlerdeki gazete, dergi haberleri vs. kısa bilgilerden sonra yazıtın Çince bölümü verilir; Eski Türkçe bölümü hakkında bilgi verilirken önce Uygur Kağanlığı döneminden söz edilir. Bu bölümde Türk runik yazısının yayılma alanları, yazıtların ilk keşfi, neşri gibi konuların ardından Moyan Çor dönemindeki yazıtlardan söz edilir. 2. bölümde Karı Çor Tegin’in soy kütüğü, Tang Hanedanlığı ile Uygur Kağanlığı’nın ilişkilerine değinilir. 3. bölümde ise Karı Çor’un Tang Hanedanlığı’na gelişinden ve özellikle 794 yılında Uygur Kağanlığı’nın orta dönemlerinde yaşanan karışıklıklardan söz edilir.

* Liu Zhe 刘喆, 2014, ss. 73-75.

Çince bölümde ne anlatıldığından bahsedildikten sonra Çin kaynaklarındaki Uygurlarla ilgili bölümlerden kısaca söz edilir. Makalenin ilk üç bölümünde Çin kaynaklarında Uygurların kimliği, Uygur beylerinin ne işlerle meşgul olduğu ve özellikle Tang yönetimiyle ilişkilerine değinilir. 4. bölüm ise Karı Çor Tegin’in

kim olduğu konusuna ayrılmıştır. Liu'nun ulaştığı sonuçlardan birisi, Zhenyuan'ın onuncu yılında Tang Hanedanlığı'na geldiği kayıtlı olduğuna göre, Karı Çor'un Yingwu Han ve Yingyi Han'ın soyundan olmasının imkânsız olduğudur (s. 75). Sonuç itibarıyla Çince bölümden hareket edilerek Karı Çor'un kim olduğu konusu üzerinde durulur.

* Ölmez, 2015, ss. 339-349.

Bu sempozyum bildirisine ulaşamadığı için yazıtla ilgili hangi konulardan söz edildiği bilgisi elde edilemedi.

* Wu Guosheng 吳國聖, 2015, ss. 119-120.

Türk runik harfli yazıtların Moğolistan başta olmak üzere birçok yerde bulunduğu ve Çin'de bu tipte yazıtların sayısının az olduğundan söz edilir. Karı Çor Yazıtı'nın çok değerli olduğunu ve ilk bulunduğu günden itibaren V. Rybatzki ile iş birliği yaparak yazıtın ilk yayını kendilerinin yaptığı belirtilir. Bu makalede yazıtın Çince ve Eski Türkçe bölümü hakkında bir değerlendirme yapıldığını, Çince bölümde şehzade hakkında daha fazla bilgi bulunduğunu ancak Eski Türkçe bölüm sayesinde birçok kişi adına ulaşılabildiğini belirtir. Ayrıca yine Xi'an'de yakın zamanlarda bulunan, Çince ve Soğdca 580 yılında yazılmış Su Liang Zuma ailesi yazıtı ile 874'te yazılmış Çince ve Pehlevice iki dilli bir başka metin ile karşılaştırılmasından söz ederek iki dilli yazıtların önemine değinir.

* Wu Yugui 吳玉貴, 2015, ss. 133-160.

Kapsamlı makalenin 157. sayfasında Karı Çor Tegin Yazıtı'na da bir paragraflık yer ayrılmış olup başlık şöyledir: "Gechuo'nun Mezar Yazıtı". Bu özet bilgide Sol Kuvvetler Komutanı Karı Çor'un soy kütüğünden, babasının Chebishi Tegin olduğundan, İmparator Zhenyuan'ın (794) 10. yılında ağabeyi Abochu ve beraberindekilerle Tang Hanedanlığı'na geldiğinden, Zhenyuan'ın 11. yılında (795) vefat ettiğinden ve aynı yıl Chang'an'deki Zhangduyuan'a defnedildiğinden söz edilir. Yazıtın hem Çince hem de Eski Türkçe bölümünün Uygur Kağanlığı'nın orta dönemlerine ışık tutacak kadar değerli olduğuna değinilir.

* Aydın, 2016, ss. 161-166.

Yazıtla ilgili o güne kadarki yapılan çalışmalardan söz edildikten sonra *sin* 'mezar' sözcüğünün Karı Çor Tegin Yazıtı'ndaki art ünlülü *s* ile yazılması gerekçe gösterilerek Tariat Yazıtı'nın güney yüzünün 5. satırındaki *sinleg* okunagelen ve 'mezarlık' olarak anlamlandırılan sözcüğün *sin* 'mezar' ile ilişkisi olmadığını; *sin* sözcüğünün art ünlülü tek örneği sayesinde Tariat'taki *sinleg* sözcüğünün *sinlig* 'senli, sen varken' okunması ve anlamlandırılması gerektiğinden söz edilir.

* Aydın, 2017, ss. 1-7.

Makalede Uygur Kağanlığı'nın kağanlık yazıtlarından biri olarak değerlendirilen Tariat'ın kuzey yüzünün ilk dört satırında, Moyan Çor'un oğullarına hangi boyları bıraktığından söz edilerek yazıtın kuzey yüzünün 4. satırında geçen Çavış Tegin'in Karı Çor'un babası olduğu belirtilir. Makalede işlenen asıl konu ise kağanların ölmeden önce bağlı boyları oğullarına nasıl paylaştığıdır. Dolayısıyla Tariat'ta adı *Çavış Sengün* olarak geçen komutanın Moyan Çor'un oğlu, Karı Çor'un ise babası olduğu açıklığa kavuşmuş olmaktadır.

* Aydın, 2018c, ss. 1-22.

Uygur dönemi yazıtları hakkında bilgi verildikten sonra her yazıt hakkında yapılan çalışmalardan söz edilir. Makalenin 15 ve 16. sayfaları, Xi'an (Karı Çor) Yazıtı'na ayrılmış olup yazıt hakkında kısa bilgi verildikten sonra Karı Çor'un kim olduğuna değinilir. Bölümün sonunda ise yazıtla ilgili o güne kadar yapılan çalışmaların bibliyografik künyeleri bulunur.

* Aydın, 2020, ss. 146-154.

Makalede *Yaglakar* sözcüğünün geçtiği metinler verildikten sonra sözcüğün yapısı ile ilgili görüşlerle başka dillerde yazılan metinlerdeki biçimlerine değinilir ve adın Çince *Yaoluoge* (藥羅葛) yazımındaki son karakter olan *kar* üzerinde yoğunlaşılır. Makalenin ikinci bölümünde ise Karı Çor'daki *Karı* adının hangi anlamda olduğu özellikle Çincesinin tek bir karakter yani *ge* (葛) ile yazılmasının nedenleri tartışılır. *Karı* sözcüğünün *Yaglakar* adının kısa hâli olduğu ve bu nedenle *karı* sözcüğüyle *Yaglakar* ailesinin adına ulaşıldığı ve Çinlilerin, Moyan Çor'un anısına torununa da adın kısaltılmışı, *Karı* ad/ünvanının verildiği ortaya konmaya çalışılır.

* Wu Yugui 吴玉贵, 2020, ss. 104-123.

Wu Yugui'nin 2013 yılında yayımlanan makalesi, 2020'de yayımlanan 西暨流沙 *Xiji Liusha* başlıklı kitabının 104-123. sayfaları arasında da yer almıştır. Bk. (Wu Yugui 吴玉贵, 2013, ss. 461-476).

* Chen Ken 陈恳, 2021, ss. 51-64.

Makalenin asıl konusu, *atı* sözcüğü olduğu için öncelikle Eski Türkçe bölümdeki kişi adlarından hareket ederek Karı Çor Tegin'in soyu üzerinde durulur ardından *atı* sözcüğünün Eski Türkçedeki tanıklarından söz edilerek sözcüğün 'yeğen', 'torun' gibi anlamlarda kullanıldığı belirtilir. *Yaglakar* Han olarak anılan Moyan Çor Kağan'ın torunlarından söz edilerek özellikle *Kan Totok* adındaki *totok* ünvanına değinilir. Makalede öne sürülen ilginç sonuçlardan biri de Moyan Çor'un Tun Baga Tarkan ile kardeş olabileceğidir.

* Kamalov, 2022, ss. 31-39.

Uygur Kağanlığı dönemi hakkında kısa bilgiden sonra yazıtın nerede, ne zaman bulunduğu ve şu anda hangi müzede olduğu bilgisinin ardından yazıtla ilgili ilk çalışmalardan söz edilir. Çince bölüm, Hayashi (2016)'nin İngilizce çevirisi; Eski Türkçe bölüm ise Ölmez (2018) ve Hayashi'nin (2016) okuması ile verilir. Karı Çor Tegin'in kim olduğundan, babasının Chebishi tubo peiluo (车鼻施吐拨裴羅) (Uyg. *Čaviš Tupar Boila*)'nun An Lushan isyanında Tang Hanedanlığı'na yardım eden Uygur ordusu komutanlarından biri olduğu belirtilir. Yazıtın Eski Türkçe bölümünden elde edilen Yaglakar Han, Qan Totoq, Böğü Bilge Tengri Kağan'ın kim olduğu tartışılır.

* Alyılmaz, 2023b, ss. 1-31.

Makalenin 18. sayfası, Karı Çor Tegin Yazıtı'na ayrılmıştır. Yazıtın iki dilli olması nedeniyle bu makaleye konu olduğu düşünülebilir. Yazıt hakkındaki kısa bilgilerden sonra yazıtın bir fotoğrafına yer verilir.

2. Karı Çor Tegin Yazıtı ile İlgili Okuma ve Anlamlandırmalar Hakkında Değerlendirme

Yazıtın Eski Türkçe bölümü, on yedi satır olsa da neredeyse her satırda bir iki sözcük bulunduğu için çok uzun bir metin olduğu söylenemez ancak özellikle Karı Çor'un dedesi, babası, kardeşleri vs. gibi soy kütüğü bilgileri çok değerlidir. Yazıt üzerinde çalışanlarca yazıtta türlü adlar verildiği dikkati çekmektedir: *Karı Çor Tegin/Tigin, Xi'an/Chang'an Yazıtı*.

Metnin ilk satırında bulunan küçük bir aşınma, harflerin tespitini güçleştirmiştir. Bu nedenle naşirlerin özellikle ilk iki satırda farklı okumalar yaptıkları görülmektedir. Bazı naşirlerin aynı yıl içerisinde dahi yayımlanan yayınlarında farklı okumalarının olduğu tespit edilmiş; bazı naşirlerde ise ilk çalışmasından son çalışmasına kadar herhangi bir okuma ve anlamlandırma farklılığı olmadığı gözlemlenmiştir. Yazıtın problemleri yerleri ile ilgili naşirlerin okumasındaki farklılıklar, şöyle özetlenebilir:

1. satır: Alyılmaz, Zhang (2013b), Hayashi *bu kimiñ*; Bai *boyimîn*; Ölmez (2013a) *bo? m η*; Rybatzki ve Wu XXX; Zhang (2013c) *bu sāmāk*; Ariz ve Aydın, Aydın *bo [är] miñ-*; Moriyasu *bu pimeng*; Karjaubay ve Kalban *bu amyl*; Ölmez (2018) *bo kimiñ*; Bao *bu kimiñ*.

2. satır: Alyılmaz, Bai, Hayashi *tiser . bezgek*; Ölmez (2013a) *t?ser² b?gk?*; Rybatzki ve Wu *bügü*; Zhang (2013c) *taşı böğü*; Ariz ve Aydın, Aydın *tisi bitigi*; Karjaubay ve Kalban *etser behgük*; Moriyasu *tesär bāzgāk* 故 ?; Ölmez (2018) *téser bezgek*; Bao *tisir bāzgāk*

4. satır: Rybatzki ve Wu *atī[sī?]*; tüm naşirler *atı/atī*; Ariz ve Aydın, Aydın *altı*

14. satır: Alyılmaz *yögl(a)dı*; Bai, Zhang, Moriyasu, Hayashi *yoyladı*; Ölmez (2013a) *yogladı*; Rybatzki ve Wu *yoyladı*; Ariz ve Aydın, Aydın *yoyladı* (*yoylatdı?*); Karjaubay ve Kalban *joyladı*; Ölmez (2018) *yoglatdı*; Bao *yoyladı*

Yazıtın ilk ve ikinci satırla ilgili en farklı okuma, Ariz ve Aydın tarafından dikkatlere sunulmuştur: *miñtisi* “mingtisi: *mingjing*”. Yazarların *mingjing* olarak belirlediği sözcüğün ‘ölünün kimlik bilgilerinin yazıldığı bayrak’ anlamında olduğu ve *mingjing* metninin taş aynen aktarıldığı öne sürülmüştür (Aydın ve Ariz, 2014, s. 69-70). Takao Moriyasu ise ilk satırı, *bu pimeng* okuyarak Aydın ve Ariz’in okuması olan *miñtisi* üzerinde özellikle *miñ* sözcüğünü aynı okuma ve anlam ile düşündüğünü belirtir ancak *tisi* bölümünün *tiser* olabileceğini önerir. Esasen *pimeng* ile *beiming*’in kastedildiğini ayrıca metnin bir başka sorunlu sözcüğü *bezgek* içinse önceki naşirlerin görüşlerine katıldığını belirtir (2015b, s. 511). Bao Wensheng 包文胜; *inişi* okuduğu sözcüğü ‘erkek kardeş’ değil, ‘yeğen’ olarak anlamlandırmak gerektiğini öne sürer (2019, ss. 106-112). Bai Yudong 白玉冬, ilk satırdaki sözcüğü *boyımın* okuyarak *boğ-* fiilinden aldığı anlaşılmaktadır (2013, s. 48). Ayrıca *bezgek* için verdiği ‘korkutucu’ anlamı da ilginçtir (2013, s. 47).

Sonuç

İki dilli bu yazıtın, Moyan Çor’un torunu Karı Çor adına Çin İmparatorunca yazdırıldığı anlaşılmaktadır. Çince bölümden elde edilen Karı Çor’un, Moyan Çor Kağan’ın torunu olduğu bilgisi nedeniyle Eski Türkçe metnin 4. satırındaki *atı* sözcüğünde <si> hecesinin yazımının unutulduğu ve dolayısıyla ‘torun’ anlamında olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca her iki metinde de geçen Çavış Tegin’in oğlu olduğu bilgisi, Uygur Kağanlığı yazıtlarından Tariat marifetiyle de kanıtlanabilmektedir. Uygur Kağanı Moyan Çor’un, Tang Hanedanlığı yönetimi sırasında ortaya çıkan An Lushan (安祿山) isyanı sonrasında oğullarının komutasında bir ordu göndermek suretiyle Tang’ı yıkılmaktan kurtardığı daha da açıklığa kavuşmuş olmaktadır. Ayrıca 780 yılında Yaglakar Hanedanlığı’nı yönetimden el çektiren Tun Baga Tarkan’ın Yaglakar hanedanından olan kimselere göz açtırmadığı ve dolayısıyla hanedan üyelerinin özellikle şehzadelerin Çin’e gitmek zorunda kaldığı da bu sayede ortaya çıkmış olmaktadır.

Eski Türkçe bölümün yazıtın sol tarafına sıkıştırılarak hatta bazı sözcüklerin ikiye bölünerek yarısının üst, yarısının alt satırda kalacak şekilde yazılması; önce Çince metnin taşa işlendiğinin kanıtı olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar Tang Hanedanlığı'nın başkenti Chang'an'de üst düzey bir komutan olsa da şehzade adına bir metin ve bu metnin de kendi dilinde ve kendi alfabesiyle yazdırılmış olması, büyük bir şanstır. Kısa kısa on yedi satır, hem Uygur Kağanlığı'nın orta dönemlerinde yaşananları gün yüzüne çıkarması hem Moyan Çor Kağan'ın oğulları ile torunlarının daha uzun bir süre Çin başkentinde bulduklarının anlaşılması ve en önemlisi Türkçenin söz varlığına yaptığı katkılar, yazıtın değerini artırmaktadır. Yazıtın tartışmalı satırlarında yeni okuma ve anlamlandırma önerilerinin devam edeceği de kuşkusuzdur.

Kaynakça

- Alyılmaz, C. 成吉思 (2013a). 葛啜墓誌 突厥文銘文的釋讀 Gechuo muzhi tujue wen mingwen de shidu. 唐研究 *Tang Yanjiu*, 19, 443-446.
- Alyılmaz, C. (2013b). Karı Çor Tigin Yazıtı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(2), 1-61.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2019). Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki (Kök)Türk Harfli Yazıtlar. B. A. Gökdağ, S. Y. Gömeç ve O. Karatay (Yay.Haz.) *Ortak Türk Tarihi* içinde (C. 6, ss. 221-296). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2023a). Karı Çor Tigin Yazıtı'nda Geçen "Bezgek" Sözcüğü ve Uygurların Boy Damgası Üzerine. L. Karahan ve H. Yıldız (Ed.), *Doğumunun 80. Yılında Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* içinde (ss. 185-195). Ankara: TDK Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2023b). Eski Türkler Yabancı Dil Biliyorlar mıydı? *Bezgek Yabancılarla Türkçe Öğretimi Dergisi*, 2(1), 1-31.
- Ariz, E. ve Aydın, E. (2014a). Henzuçe-Qedimki Türkçe "Karı Çor Tekin Qebre Teşi" Üstide Yengi Tetkikat. *新疆大学学报 Şincang Üniversitesi İlmîy Jurnili*, 35(2), 65-79.
- Ariz, E. ve Aydın, E. (2014b). *Qedimki Türk Yeziqidiki Taş Pütükler*. Ürümçi: Şincang Halq Neşriyatı.
- Aydın, E. (2016). Tariat ve Xi'an (Karı Çor Tegin) Yazıtları Işığında sını "mezar" Sözcüğü Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 61(2), 161-166.
- Aydın, E. (2017). Uygur Kağanı Moyan Çor'un Oğullarına Mirası. *Gazi Türkiyat*, 20, 1-7.
- Aydın, E. (2018a). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2018b). *Taşa Kazınan Tarih, Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*. İstanbul: Kronik Kitap.

- Aydın, E. (2018c). Türk Runik Harfli Uygur Yazıtlarının İçeriği ve Üzerindeki Çalışmalar. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7(15), 1-22.
- Aydın, E. (2020). “Yağlakar” Adı ve Karı Çor Tegin Yazıtındaki “Karı” Sözcüğünün Anlamı Üzerine. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9(23), 146-154.
- Aydın, E. (2021a). *Bozkırın Tanıkları, Eski Türkçe Yazıtlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2021b). *Karı Çor Tigin (Xi'an) Bitigi*. (Yayımlanma tarihi 08.09.2021). 01.10.2023 tarihinde <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/kari-cor-tigin-xi-an-bitigi> adresinden erişildi.
- Aydın, E. (2022). *Eski Türk Yazıtları*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Aydın, E. ve Ariz, E. (2014). Xi'an Yazıtı Üzerinde Yeni Okuma ve Anlamlandırmalar. *Bilig*, 71, 65-80.
- Bai Yudong 白玉冬 (2013). 回鹘王子葛啜墓志鲁尼文志文再释读 Huihu wangzi gechuo muzhi luni wen zhiwen zai shidu. 蒙古史研究 *Menggu shi yanjiu*, 11, 45-52.
- Bao Wensheng 包文胜 (2019). 回鹘葛啜王子身世考—重读《故回鹘葛啜王子墓志》 Hui gu gechuo wangzi shenshi kao—zhongdu “gu huihu gechuo wangzi muzhi”. 敦煌研究 *Dunhuang Yanjiu*, (2) (174), 106-112.
- Chen Ken 陈恳 (2021). 葛啜家世新考—兼论古突厥亲属称谓 “atı” Gechuo jishi xin kao-jian lun gu tujue qinshu chengwei “atı”. 西域文史 *Xiyu wenshi*, 15, 51-64.
- Hayashi, T. (2016). Epitaph of an Uighur Prince found in Xi'an. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 61(2), 209-214.
- Hu Hong 胡鸿 (2013). 回鹘葛啜王子葬地长杜原考 Huihu gechuo wangzi zang di chang du yuan kao. 唐研究 *Tang Yanjiu*, 19, 490-492.
- Kamalov, A. K. (2022). “He seized all Qağan’s sons and Grandsons and Presented them to the Court”: On Genealogical Accounts of the Sino-Turkic Epitaph of Karı Çor Tegin. *Manuscripta Orientalia*, 28(1), 31-39.
- Karjaubay, S. (2018). *Zapiski Kazahskogo Tyurkologa/The Kazakh Turkologist's Notes/Kazak Türkoloğun Notları*. Almatı: Arıs.
- Karjaubay S. ve Kalban, I. (2015). Karı Çor Tigin Anıt Mezar Kitabesi. *Türkolojiya*, (2), 35-47.
- Li Zongjun 李宗俊 (2014). 唐回鹘葛啜王子墓志反映的几个问题 Tang huihu gechuo wangzi muzhi fanying de ji ge wenti. 唐史论丛 *Tang shi lun cong*, 17, 253-261.
- Liu Zhe 刘喆 (2014). 回鹘葛啜王子出身考 Huihu gechuo wangzi chushen kao. 唐山师范学院学报 *Tangshan shifan xuayuan xuebao*, 36(3), 73-75.
- Luo Xin 罗新 (2013a). 《葛啜墓誌》研究專欄 “Gechuo muzhi” yanjiu zhuanlan. 唐研究 *Tang Yanjiu*, 19, 423-424.

- Luo Xin 罗新 (2013b). 葛啜的家世 Gechuo de jiashi. 唐研究 *Tang Yanjiu*, 19, 447-454.
- Luo Xin. (2013c). Karı Çor Tigin Yazıtının Çincesi ve Karı Çor Tigin'in Şeceresi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(2), 62-78.
- Moriyasu, T. 森安孝夫 (2015a). 東ウイグル帝国カリ Chol王子墓誌の新研究 Higashi Uiguru teikoku karichoru ōji boshi no shin kenkyū. 史艸 *Shicao*, 56, 1-39.
- Moriyasu, T. 森安孝夫 (2015b). 北回鹘汗国葛啜王子墓志新研究 Bei huihu hanguo gechuo wangzi muzhi xin yanjiu (Bai Yudong 白玉冬, Çev.). 唐研究 *Tang Yanjiu*, 21, 499-526.
- Moriyasu, T. 森安孝夫 (2021). 漠北回鹘汗国葛啜王子墓志新研究 Mo bei huihu hanguo gechuai wangzi muzhi xin yanjiu. 胡风西来: 西域史语译文集. Bai Yudong 白玉冬(Çev. ve Haz.), *Hufengxi lai: Xiyu shi yu yiwen ji* içinde (ss. 101-124). Shanghai: Guji chuban she.
- Mörön, B. ve Ankhbayar, B. (2015). Харычор Тегиний бунханы бичеес хийгээд уйгурын яклагар овогтны доройтол. *Түрэг, Үйгур судлал Türeg, Uygur Sudlal*, 1-16.
- Ölmez, M. (2013a). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Ölmez, M. (2013b). Ermenice 'Torun'un Türkçesi Var mıydı? *Derin Tarih*, 15, 88-89.
- Ölmez, M. (2015). Discussion on Old Uighur Runic Inscription from Chang'an. *Proceedings of the 12th Seoul International Altaistic Conference* içinde (339-349). Seoul.
- Ölmez, M. (2018). *Uygur Hakanlığı Yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Rybatzki, V. 芮跋辭 ve Wu Guosheng 吳國聖 (2013). 西安新發現唐代葛啜王子古突厥魯尼文墓誌之解讀研究 Xi'an xin faxian tangdai gechuo wangzi gu tujué luni wen muzhi zhi jedu yanjiu. *Tang yanju*, 19, 425-442.
- Rybatzki, V. ve Wu Kuosheng (2014). An Old Turkic Epitaph in Runic Script from Xi'an (China): The Epitaph of Qarī çor tegin. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 164(1), 115-128.
- Wang Xiaofu 王小甫 (2013). 则可汗与车毗尸特勤 Ze ke hanyu che pi shi teqin. 唐研究 *Tang Yanjiu*, 19, 455-460.
- Wu Guosheng 吳國聖 (2015). 唐葛啜王子漢文-突厥文墓誌のバイリンガル対応について Tō kuzu susu ōji kanbun-tokketsu bun boshi no bairingarū taiō ni tsuite. 内陸アジア史研究内陸 *Nei lu Ajia-shi kenkyū*, 30, 119-120.
- Wu Yugui 吴玉贵 (2013). 回鹘“天親可汗以上子孫”入唐考. Huihu “tianqin kehan yishang zisun” rutang kao. 唐研究 *Tang Yanjiu*, 19, 461-476.
- Wu Yugui 吴玉贵 (2015). 古代突厥汉文碑志叙录 Gudai tujué hanwen beizhi xulu. 理论与史学 *Lilun yu shixue*, 1, 133-160.

- Wu Yugui 吴玉贵 (2020). 回鹘“天亲可汗以上子孙”入唐考 Huihu “tianqin kehan yishang zisun” rutang kao. 西暨流沙 *Xiji Liusha* içinde (ss. 104-123). Shanghai: Guji chuban she chuban de tushu.
- Zhang Tieshan 张铁山 (2013a). 西安发现《故回鹘葛啜王子墓志之突厥如尼文考释 Xi'an faxian “gu hui jiao gechuo wangzi muzhi” zhi tu yan ru ni wen kao shi. “内陆欧亚历史文化”国际学术研讨会: *Proceedings International Symposium on History and Culture of Inner Eurasian* içinde (ss. 147-153). Xilinhot.
- Zhang Tieshan 张铁山 (2013b). 《故回鹘葛啜王子墓志》之突厥如尼文考释 “Gu huihu gechuo wangzi muzhi” zhi tujue ru ni wen kaoshi. 唐研究 *Tang Yanjiu*, 19, 75-77.
- Zhang Tieshan. (2013c). Study of a recently discovered Runic epitaph from Xi'an. H. Şirin User ve B. Gül (Ed.) *Yalın Kaya Bitigi, Osman Fikri Sertkaya Armağanı* içinde (ss. 665-671). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Zhu Yuqi 朱玉麒 (2013). 《葛啜墓誌》作者崔述考略 “Gechuo muzhi” zuozhe cuishukao lue. 唐研究 *Tang Yanjiu*, 19, 477-486.